

gueren la *Gram.* de Tomàs Forteza, i notes d'AMALCOVER en el *BDLC* i allí és on diuen *krošī*. Altrament això passa també, amb caràcter més esporàdic, en alguna localitat valenciana i alguna de meridional del cat. occid., i és un cas que ja es dona en certs textos medievals; però no és menys segur que aquesta *o* és secundària (ho comprova el fet que a Elx, on alguns diuen *cloixir*, precisament existeix allí una variant *cluixtre*, amb *u* inequívoca).

L'única variant amb traces de tenir alguna cosa de significatiu és la valenciana amb *l* en lloc de la *r*, allà aquesta forma es documenta des del S. XVIII (*Rond. de Rond.*), i avui sembla ser general des de la Plana (cita d'Artola, supra) i Lluçena cap al Sud, si bé hi ha *cruixir* en el Maestrat fins a la línia Alcalà-Benassal, i en la zona Alcoi-Gallinera-Tàrbena-Benissa (veg. més detalls en la citada enquesta Moll-Alcover): *cloixi* a Monòver (*Canyissaes*, 134). Apareix encara aquesta *l* en l'aragonés d'Echo i en un poeta castellà del S. xv, Gómez Manrique.

A l'Edat Mitjana comença l'ús literari en les *VidesR*, on *cruxent* és forma verbal, no adjectiva: «Sent Silvestre, ab dos preveres, en la balma --- devalà, dues lanternes ab si portan, e al drac aqueles paraules dix, e la boca d'él, *cruxent* e siulant, --- molt forment é l ligà», f° 31v2, on *cruxent* i *siulant* van regides i concorden amb *drac* no amb *boca*, com es veu pel llatí «predicta verba dixit et os ipsius *stridentis* et sibilantis --- alligavit» (p. 72; l'altre ms., B, porta *croxén*).

L'ús en relació amb les dents és de totes les èpoques des del S. XIV; avui més aviat intransitiu en aquest acompanyament —*cruixir de dents*— però antigament és llavors transitiu (amb *dents* acusatiu) i encara noto això en l'arcaic parlar de Vall Ferrera *krujši* 'fer cruixir (les dents)' (1932): «va *cruxir* les dents e va-s treballar per gran fellonia», traduïnt «coepit *fremere* dentibus et magno furore versari», Andreu el Capellà (*De Amore*, p. 115); «de fet yo broque / ves ma ciutat; / fuy acceptat / per mon parent / molt carament, / ab gran plaher; / per sa muller / renyant, gronyint / --- / anava en part / les dents *croxint*, / e dix bonint: / ---», JRoig (*Spill*, 1927); «lo Sanglier --- axí-l viu --- ab la squena e coll eriçats, baxar lo cap, *croxir* les dens, afilant la una ab l'altra, e tot bavejant ---», *Curial* (*NClm.* II, 229); o bé, renovellant el grup fraseològic, com ho porta la naturalesa dels ocells: «¿No veus --- Eurífle e tots los altres devins, ab los caps e ulls de bubó, *croxir lo bech* e obrir la boca, denunciant a la dita Juno mals avuyrs?» (id. III, 23).

Però no són menys antigues les altres combinacions fraseològiques encara vives avui, en particular la intransitiva per a 'crepitar, grunyar una cosa que es trenca, que es crema, o amenaça fer-ho': com en l'apòstrofe de mals desitjos d'Antoni Canals, on figura com a subjuntiu-imperatiu «tremol la terra, *cruxen* los fochs, e lo cel git <var. *gite*> lamps» (*Scipió*, ed. Miquel, p. 15; *NCl.* 45); «com una nau vensuda / per sa forsa des vent, veu, una a una, / cada vela rompuda, / y speransa ninguna / li queda ja de millorar fortuna; / y sas entenas *cruxen*, / rompen y

cauen dins la mar ayrada, / es cordatges s'afluxen / y 's tem, a cada onada, / que veu al cel per última vegada», Josep Dameto (a. 1835, *JMBover*, *BiEscr.-Bal.*, p. 224.26.1); Verdager l'usà repetidament amb aquest i semblants valors, des de l'escalaborn primer de l'*Atlàntida*, de 1867: «per terra 'ls freixes *cruxen* y faigs estrijolats» (I, 31c, ja quasi així en la primera versió), «*cruixint* d'ossos» (v, 13d), «canyas *cruixen* ttrinxadas» (VIII, 30b) i més en *DBal.*, segons la versió definitiva.

La construcció transitiva, amb el sentit d'«esclafar», encurioseix especialment, si més no per ser la de l'anglès clàssic i modern. Però a Anglaterra ja hi va passar des del Continent: és la de l'aranès i de diversos parlars llenguadocians que ja he detallat; també més al Nord, en gascò: Girona *cruchì* «craquer, casser» (Moureau, *La Teste*).⁷

Altrament també tenim aquesta accepció en els nostres escriptors medievals i dialectals: «la amor de l'onso: quan és mort de fam e no trobe que menjar, va-sse'n als camins e seu-se ascí, e quan veu venir l'om --- si-l abraçe, estreny-lo tant fort que li *crux* les costelles, e-l mate, e-l devore», StVicentF (*Serm.* II, 89.32, que torna a usar aquest verb a I, 128.8); «les mates / --- / folles, irades, / si carta giren / pus fort los firen <els fills> / e sens rahó: / ab bon bastó, / veureu sovar, / cap, braç trencar, / *croxir*⁸ los ossos, / la carn, a mossos, / d'anques, tallar / ---», JRoig (*Spill*, 9557); «en la vila de Cervera, per rahó com lo terratrèmol ha consumada e *cruixida* la del consell de la dita vila», doc. de 1428 de l'arxiu municipal de Cervera (Duran i Sanpere, en Fontserè-Iglésies, *Recopilació Sismica*, 181). Així encara a Menorca: «a s'home --- qui vengui a robar-me lo que és meu, li podeu dir --- en Pere Bosch, amb una abraonada, li *cruixirà* ses costelles», Ruiz i Pablo (*Novelletes Men.*, 11); i a l'aragonès de Bielsa: «los bastons hay que fe-los de rama vieja, perquè como siga de rama vieja, no -l *krujširá*: ya se puede amparar bien tranquilo ---» (1965).

I podem pendre com a corollari de tot això l'ús reflexiu balear *croxir-se*, que Miquel Alcover explica per «quebrantarse» (*BDLC* XIV, 103), «passaven es pocs dies que li quedaven de vida a son pare, i es *cruixien* de pensar que tenien es remei en ses mans i no podien dur-le-hi», Castelló (*Rond. Eivissenques*, 50). Al capdavant d'això en queda una supervivència general en frases modernes de la mena de *estic cruixit* 'rebenat de fatiga', que el *DBal.* autoritza amb cites de diversos escr. Renaix. en el Princ., i que és també de Mallorca (*BDLC* XIII, 232).

DERIV.: *Cruixit* m. 'cruiximent', 'cruixidera' [fi segle XIII]: «los balestés trayén d'ambdues les parts: sí que-l *cruxit* de les balestes era tan gran, que molt era fera cosa d'oir», Desclot (§ 113, *NCl.* IV, 20.27), «gità un gran crit e --- ab gran *cruxit* que donaren tots quants osses havia en sa persona ---», Muntaner (§ 171, *Casac.* V, 40.5); «e la barca sobtosament, / a penes d'ella fui exit, / gità denant mé tal *cruxit* / que fo-m semblant tota rompés», BMetge (*Fort. e Pr.*,